

De apostel Paulus als politiek strateeg

door Alex van Heusden

De apostel Paulus was als jongeman een Farizeeër, aanhanger dus van een Joodse beweging. Hij was zelfs een geradicaliseerde Farizeeër, een 'ijveraar', die ertoe overging aanhangers van de messiaanse Jezusbeweging actief te vervolgen. Totdat hij tot een ander inzicht kwam en 'gezondene' (Grieks: apostolos) werd van Jezus Messias. Welke zaak diende hij vanaf toen? Welke les wilde hij leren en aan wie? Dat er een toekomst is voor allen die nu gebukt gaan onder het slavenjuk van Rome, de Jood én de Griek. En dat die toekomst besloten ligt in de naam Jezus Messias. Hij meende dat de Schriften Israëls daarvan getuigden, van die mogelijke bevrijding, voor Jood en Griek. In deze richting wenste hij de Joodse Schrift te ontsluiten, voor Jood en Griek.

Over Paulus zijn allerlei verhalen in omloop, positieve en negatieve van aard. Nu eens wordt Paulus beschouwd als de eigenlijke stichter van het christendom, dan weer wordt de oorsprong van het christelijke anti-judaïsme aan hem toegeschreven, en ook het schisma tussen Jodendom en christendom zou door hem zijn bewerkt. Van al die verhalen – er zijn nog andere dan de hier genoemde – bestaan ook weer mengvormen en zij worden, om het nog ingewikkelder te maken, bovendien verschillend gewaardeerd.

Het cruciale punt is telkens weer Paulus' verhouding tot de Thora, in de christelijke traditie doorgaans tendentieus 'de Joodse wet' genoemd. Maar Thora is meer dan 'wet', Thora beperkt zich niet tot 'voorschriften en leefregels'. Thora betekent onderwijzing, richtsnoer, aanwijzing ten leven. In de Joodse traditie is Thora de naam voor de vijf boeken van Mozes, de eerste afdeling van de Hebreeuwse bijbel. Ook de verhalen in deze vijf boeken, zoals die over Abraham en Sara, Izaäk en Rebekka, en Jozef en zijn broeders zijn Thora: aanwijzing ten leven. En het visioen van bevrijding is Thora, zoals dat vooral besloten ligt in het verhaal van de uittocht van de 'kinderen Israëls' uit het diensthuis Egypte – het boek Exodus.

'Besneden op de achtste dag'

Hoe Paulus tegenover de Thora stond, is door de – christelijke – eeuwen heen op verschillende manieren uitgelegd. Volgens een zeer vroege interpretatie van zijn brieven had ook voor Paulus zelf de christelijke kerk de plaats ingenomen van het 'uitverkoren' Joodse volk en had de Thora haar betekenis verloren.

Volgens Martin Luther (1483-1546), de grote reformator, behoorde 'de rechtvaardiging door het geloof zonder werken der wet', dus zonder Thora, tot de kern van Paulus' gedachtegoed. Dat las hij in diens Romeinenbrief, in dit ene vers dat hij als volgt vertaalde (Romeinen 3:28):

*So halten wir es nu
das der Mensch gerecht werde
on des Gesetzes Werck
alleine durch den Glauben.*

*Zo menen wij nu
dat de mens recht wordt gedaan
zonder de werken der wet,
alleen door het geloof.*

Geloof was voor Luther: geloof in Jezus Christus. Alleen door het geloof in Jezus Christus wordt een mens 'gerechtvaardigd'; vindt hij genade in Gods ogen. De 'werken der wet', ofwel de Thora, hebben uitsluitend betekenis vanuit het geloof in Jezus Christus. Op deze wijze gaf Luther een antwoord op de rooms-katholieke aflatenhandel: een plaats in de hemel kon je zijns inziens niet kopen.

Sinds het begin van de negentiende eeuw zijn de meeste historisch-kritische bijbelgeleerden de mening toegedaan dat het gedachtegoed van Paulus niet geworteld is in de farizees-rabbijnse mondelinge leer, de uitleg van Thora, maar de typische structuur vertoont van het Griekse denken: het zoeken naar een redelijke verklaring van menselijke en bovenmenselijke werkelijkheid, naar de eenheid in de veelheid, naar het eeuwige in het tijdelijke. Sommige geleerden verbonden daaraan de conclusie dat Paulus gebroken had met het Jodendom, met zijn eigen Joodse volk. Maar dat lijkt niet waarschijnlijk. Evenals de andere Joden die zich bekeerden tot Jezus, is Paulus altijd Jood gebleven. Nergens in zijn brieven noemt hij zich een christen. Daarin benadrukt hij juist zijn Jood-zijn.

*Besneden op de achtste dag,
uit het geslacht van Israël, de stam Benjamin,
Hebreeër uit Hebreeën,
naar de Thora een Farizeeër.
(Filippenzen 3:5)*

*Want ook ik ben een Israëliet,
uit het zaad van Abraham, uit de stam Benjamin.
(Romeinen 11:1)*

*Zijn zij Hebreeën? Ik ook!
Zijn zij Israëlieten? Ik ook!
Zijn zij uit het zaad van Abraham? Ik ook!
(2 Korintiërs 11:22)*

Ook is het niet waar dat Paulus de Thora ongeldig zou hebben verklaard. Wél was het zijn overtuiging dat de Thora niet kon worden opgelegd aan niet-Joden die Jezus wilden volgen. Zoals hij schreef aan de ekklesia van Korinte (1 Korintiërs 7:18v):

*Is iemand geroepen als besnedene,
laat hij het niet verhelpen.
Is iemand geroepen met een voorhuid,
hij zal zich niet laten besnijden.
De besnijdenis is niets en de voorhuid is niets,
enkel het bewaren van Gods geboden.*

Anders gezegd: de Jood blijft Jood en de Griek blijft Griek.

Praktisch onderricht

Paulus schreef brieven, geen opstellen of afgeronde theologische traktaten. Brieven schrijven is iets heel anders dan een catechismus of een dogmatisch schrijven. Het ging Paulus primair om een geordend leven in de gemeente. Zijn brieven moeten daarom worden verstaan als vormen van praktisch onderricht, in antwoord op vragen die hem uit allerlei hoeken bereikten. Het zijn gelegenheids geschriften, toegesneden op lokale situaties, in een concrete historische en ook sociologische context. Pas als dit goed beseft wordt, kunnen we de beschouwingen over 'de rechtvaardiging door het geloof' en de betekenis van de Thora in hun juiste proporties zien. Ze vormen bij nader inzien niet de hoekstenen van Paulus' gedachtegoed.

Niet alle dertien brieven die op naam staan van Paulus, moeten ook aan hem worden toegeschreven. Zo is de auteur van de brief aan de ekklesia van Efeze naar alle waarschijnlijkheid een leerling van Paulus. Vrijwel zeker zijn de tweede brief aan de gemeente van Tessalonika, de brief aan de gemeente van Kolosse, de twee brieven aan Timoteüs en de brief aan Titus niet door Paulus geschreven. Dan blijven er zeven brieven over: de brief aan de Romeinen, de twee brieven aan de ekklesia van Korinte, de brief aan de Galaten, de brief aan de Filippenzen, de eerste brief aan de ekklesia van Tessalonika en het kattenbelletje aan Filemon. Er is een goede reden te spreken van een 'Paulus-school'. Een geschrift op naam zetten van een gezaghebbend leraar om het zo status te verlenen was in de Oudheid een gebruikelijk, hoewel lang niet door iedereen geaccepteerd procédé.

Hoe lezen we de brieven van Paulus? Als vroegchristelijke documenten? Daar zou Paulus verbaasd van opkijken. We moeten zijn brieven lezen als Joods-messiaanse documenten. Als we ze anders lezen, verstaan we er helemaal niets van. Joods-messiaans wil zeggen dat we deze brieven beschouwen als politieke documenten waarin wordt uitgezien naar een nieuwe toekomst voor het Joodse volk; en niet alleen voor het Joodse volk, maar voor alle volkeren. Paulus, de Jood, schrijft over de verhouding tussen Joden en niet-Joden, *gojien*, onder het Romeinse wereldbestel. We moeten opnieuw leren lezen en Paulus leren verstaan als een messiaans-Joodse leraar die op profetische wijze zijn eigen tijd interpreteert en niet, bijvoorbeeld, als de eerste christelijke theoloog of zelfs als de eigenlijke stichter van het christendom. In kritische dialoog met zijn eigen farizees-Joodse traditie heeft Paulus de toestand in de wereld gezien, hoe die beheerst wordt door het Romeinse imperiale systeem; en zich afgevraagd welke toekomst is weggelegd voor Joden en niet-Joden, vernederd onder hetzelfde slavenjuk. Zijn antwoord: Jezus Messias brengen als het goede nieuws – evangelie. Preciezer: 'Jezus Messias gekruisigd en uit de doden opgewekt', als 'eerstgeborene' van een nieuwe wereldorde. Dit goede nieuws kan, wat hem betreft, het *einde* (Grieks: *telos*) van de Thora als regelgeving betekenen, zolang het *doel* (Grieks eveneens: *telos*) van de Thora, het visioen, niet uit het zicht verdwijnt (Romeinen 10:4):

*Doel van de Thora is de messias,
tot rechtvaardiging van ieder die vertrouwt.*

Het visioen van de Thora is het aanbreken van de komende wereld, door Paulus ook 'nieuwe schepping' genoemd (2 Korintiërs 5:17):

*Al wie een is in de messias,
is een nieuwe schepping.
Het oude is voorbijgegaan,
zie, het nieuwe is geworden.*

Levensloop

Tegen het einde van de Handelingen der Apostelen wordt Paulus in Jeruzalem door 'Joden uit Asia' vastgegrepen op beschuldiging dat hij enkele Grieken had meegenomen naar de tempel en zo die 'heilige plaats' had ontwijfd (Handelingen 21:27v). Als zij op het punt staan hem te doden, komt de Romeinse tribuun, gealarmeerd door het rumoer, tussenbeide en stelt Paulus in verzekerde bewaring. Paulus ontvangt toestemming het samengestroomde volk toe te spreken 'boven aan de trappen'. Dan zegt hij, in het Hebreeuws (Handelingen 22:1-5):

*Mannen, broeders en vaders,
hoor naar wat ik u ter verdediging zeg.
(...)
Ik ben een Joodse man, geboren in Tarsus in Cilicië,
maar grootgebracht in deze stad,
aan de voeten van Gamli'el opgeleid
strikt volgens de Thora der vaderen,
een ijveraar voor God ben ik zoals gij allen vandaag zijt.
Ik heb deze Weg vervolgd tot de dood
door mannen en vrouwen in boeien te slaan en gevangen te zetten
zoals de hogepriester en de hele raad van oudsten kunnen getuigen.
Door hen voorzien van brieven aan de broeders,
ging ik naar Damascus
om hen die daar waren, in boeien te slaan en naar Jeruzalem te voeren,
dat zij bestraft zouden worden.*

In deze woorden, bij monde van Paulus zelf, tekent de schrijver van Handelingen – die ook de auteur van het Lukasevangelie is – de ideale figuur om een brug te slaan tussen Joden en *gojiem* die allen deel uitmaakten van het Romeinse wereldrijk: een Jood, geboren buiten het Joodse land, in Klein-Azië, te midden van *gojiem*, op jonge leeftijd naar Jeruzalem getogen waar hij de best denkbare Joodse opleiding genoot 'aan de voeten van Gamli'el', de leider van de partij der Farizeeën. In hetzelfde hoofdstuk van Handelingen (22:25) verklaart Paulus ook nog dat hij Romeins staatsburger is. Dat is bijna onmogelijk. Het kwam nauwelijks voor dat Joden deze status bereikten, als ze het al wilden. Ze waren dan gedwongen van tijd tot tijd offers te brengen aan de Romeinse goden voor het welzijn van het imperium. Een Farizeeër, kampioen van de strikte naleving van de Thora, kan daar alleen maar van gruwen.

Nu hebben we deze biografische notities uit de tweede hand, als constructies van Lukas. In zijn brieven rept Paulus er met geen woord over. Was hij inderdaad een leerling geweest van de grote rabban Gamli'el, dan zou hij toch niet gearzeld hebben dat met trots te vermelden, als hij zich weer eens verdedigen moest tegen aantijgingen van andere Joden die van 'de Weg' waren – zoals de Jezusbeweging op enkele plaatsen in Handelingen wordt genoemd.

Naar alle waarschijnlijkheid is Paulus inderdaad buiten het Joodse land geboren en getogen, al weten we niet waar, en was hij voor het eerst in

Jeruzalem, toen hij daar, zo schrijft hij in zijn brief aan de Galaten, Kefas, dus Simon-Petrus, bezocht, drie jaar na zijn ommekeer (Galaten 1:18). In de gemeenten van Judea kenden ze hem alleen bij name, niet van gezicht. 'Zij hadden enkel gehoord: "Die ons vroeger vervolgde, verkondigt nu het geloofsvertrouwen dat hij vroeger wilde uitroeien." En zij verheerlijkten God om mij' (Galaten 1:23v).

Paulus was dus in zijn jonge jaren een Farizeeër. Dat betekende onder meer dat hij zich verre hield van messiaanse bevrijdingsbewegingen die veelal kozen voor gewapend verzet tegen de Romeinse onderdrukking van het Joodse volk. De Farizeeën zagen geen heil in messiaanse avonturen die naar hun oordeel zouden uitlopen op een catastrofe voor het Joodse volk. Het alternatief dat zij boden, was de betrachtting van de Thora op elk uur van de dag en in alle omstandigheden van het leven. In hun midden kwam een langdurig proces van mondelinge overlevering op gang, dat in de praktijk even gezaghebbend werd als het onderricht van Mozes. Hun principe luidde: de Thora is er voor iedereen, voor heel het Joodse volk, en is dus niet het exclusieve bezit van een bevoorrechte groep leraren. Zo brachten de Farizeeën de Thora onder het volk.

Allerlei partijen en bewegingen binnen het Joodse volk verdwenen uit de geschiedenis na de verwoesting van Jeruzalem, stad en heiligdom, in het jaar 70. Zo niet de Farizeeën. Zij overleefden de nationale rampspoed. Het verhaal gaat dat Jochanan ben Zakkai, leider van de partij der Farizeeën, tijdens het beleg van Jeruzalem door vrienden en leerlingen in een kist werd gedragen naar Titus, de Romeinse bevelhebber en latere keizer. Hij stond op uit de kist en zei tot Titus: 'Geef mij Jabne en zijn scholen.'

Vele leraren van het opkomende rabbijnse Jodendom na de catastrofe van het jaar 70 kwamen voort uit de partij der Farizeeën. Zij legden de grondslag voor een Joods bestaan zonder heiligdom. In hun pogingen het Joodse volk voor verder uiteenvallen te behoeden, gingen de leraren de grenzen van Joods leven, volgens Thora en Traditie, strakker definiëren.

De jonge Paulus was geen gematigde, maar een geradicaliseerde Farizeeër, een 'ijveraar'. Hij ging ertoe over aanhangers van Jezus actief te vervolgen. Totdat hij tot een ander inzicht kwam en een even vurige messiasadept werd als hij daarvoor een Farizeeër was. We schrijven om en nabij het jaar 34. Naar eigen zeggen trok hij zich drie jaar terug in Arabië – het immense woestijngebied ten oosten en zuidoosten van Syrië en het Joodse land (Galaten 1:17). Daarna, rond het jaar 37, begint hij een nieuwe loopbaan als 'gezondene' (Grieks: *apostolos*) van Jezus Messias.

Een haag om de Thora

Paulus was tot het inzicht gekomen dat de politieke strategie der Farizeeën die helemaal draaide om het doen van de Thora, tot mislukken gedoemd was. Hij was overigens niet de eerste en dus ook niet de enige Joodse leraar die deze opvatting was toegedaan. Al ten tijde van de hellenistische overheersing van het Joodse land, vanaf 333 voor de gangbare jaartelling – de veroveringstocht van Alexander de Grote –, kreeg het volk van Israël te maken met allerlei beperkende maatregelen die gericht waren op de uitroeiing van de Joodse godsdienst en leefwijze. Het doen van Thora werd op vele manieren praktisch onmogelijk gemaakt. Als tegenmaatregel ontwikkelden Joodse leraren de *halacha* – leefregels om de Thora in praktijk te kunnen brengen – om de Joodse identiteit te beschermen en het doen van

Thora zoveel mogelijk te waarborgen. De *halacha* kwam als een 'haag om de Thora' te staan. Maar deze afscherming leidde er ook toe dat er een scheidsmuur werd opgetrokken tussen Joden en niet-Joden. De niet-Joden, *gojiem*, werden louter nog gezien als vijanden tegen wie de Thora en de Joodse identiteit beschermd moesten worden.

Onder de Romeinse heerschappij was het niet anders, hoewel van overheidswege bepaalde privileges aan het Joodse volk waren toegekend. Zo waren zij ontslagen van deelname aan de keizercultus. Hoewel de mensen in Judea Thora en Traditie niet opgaven, ervoeren zij aan den lijve wat één uniforme wereldorde (Grieks: *kosmos*, het wereldsysteem), in dit geval die van Rome, betekende voor het leven van het volk. Zij beleefden de Romeinse wereldorde als een slavenhuis op wereldniveau – als een nieuw Egypte, het 'diensthuis'.

Paulus was tot de overtuiging gekomen dat men onder de voorwaarden van de Romeinse wereldorde de Thora, toch bedoeld als een bevrijdende manier van leven, niet in praktijk kon brengen, ook niet als men dat wilde.

Waarachtig op bevrijding gericht mens-zijn, zoals de Thora vraagt en ook toezegt, was onder de heersende omstandigheden niet te realiseren.

Vervolgens kwam Paulus tot het inzicht dat Joden en *gojiem* in hetzelfde Romeinse schuitje zaten: *alle* volkeren, niet alleen het Joodse, waren door Rome gegijzeld en onderworpen, opgesloten in het 'kosmische slavenhuis'. *Alle* volkeren moesten daaruit worden bevrijd. Paulus wist uit de Joodse Schrift dat de God van Israël ook wordt voorgesteld als de bevrijder van andere volkeren. Zoals geschreven staat in het profetische boek Amos (9:7):

Uitspraak van JHWH:

*Heb ik niet Israël opwaarts doen gaan
uit het land Egypte
en de Filistijnen uit Kaftor
en Aram uit Kir?*

'Door openbaring van Jezus Messias'

In het eerste hoofdstuk van zijn brief aan de Galaten verdedigt Paulus zich tegen zijn vele criticasters. Hij doet geen beroep op enig menselijke autoriteit om zijn functie als gezondene naar de 'onbesnedenen' (Galaten 2:7), dus naar de niet-Joden, de *gojiem*, te rechtvaardigen. Jezus Messias is zijn rechtvaardiging. Deze 'these' werkt hij als volgt uit (Galaten 1:11-14):

*Want ik verzeker jullie, broeders,
dat het goede nieuws dat door mij als goed nieuws gebracht werd,
niet is volgens de mens.
Want ik heb het ook niet van een mens ontvangen
of ben erin onderwezen,
maar door openbaring van Jezus Messias.
Want jullie hebben gehoord van mijn levenswandel, vroeger, in het
Jodendom:
fanatiek heb ik de gemeente van God vervolgd en haar vernietigd
en in het Jodendom heb ik het verder gebracht
dan veel leeftijdgenoten van mijn generatie,
een ijveraar zonder weerga voor mijn vaderlijke overleveringen.*

Paulus argumenteert zorgvuldig. Elk onderdeel van zijn rechtvaardiging begint met 'want' als syntactisch signaal. Ten eerste: het goede nieuws (evangelie)

brengt hij niet om bij mensen in de gunst te komen. Ten tweede: het goede nieuws heeft hem bereikt door 'openbaring van Jezus Messias'. Ten derde: bewijs van een en twee is zijn verleden als vervolger van de gemeente en dus als bestrijder van het goede nieuws. Bron van misverstand is altijd de uitdrukking 'mijn levenswandel, vroeger, in het Jodendom' geweest. De klassieke uitleg luidt: Paulus heeft afstand genomen van zijn Joodse verleden en van het Jodendom, toen hij zich bekeerde tot Jezus en daarmee tot het christendom. Maar Paulus' levenswandel 'vroeger, in het Jodendom' was die van een fanatieke Farizeeër en vervolger van de messiaanse Jezusbeweging. Daarvan heeft hij zich gedistantieerd, niet van het Joodse volk.

Vergadering in Jeruzalem

In het boek Handelingen der Apostelen, hoofdstuk 15, is Jakobus, een broeder van Jezus, de voorzitter van het zogeheten Concilie van Jeruzalem. In die vergadering is de vraag aan de orde: moeten de niet-Joden, de *gojiem*, die toetreden tot de Jezusbeweging, besneden worden of niet? Anders gezegd: moeten zij Joden worden? Paulus vindt van niet, Simon Petrus valt hem bij en Jakobus hakt de knoop door: die uit de *gojiem* moet men verder niet lastig vallen.

Paulus schrijft hierover in zijn brief aan de Galaten (2:7-9):

Toen zij zagen dat mij de verkondiging van het evangelie aan de onbesnedenen was toevertrouwd, zoals aan Petrus die aan de besnedenen (...) reikten Jakobus, Kefas (Petrus) en Johannes, die golden als steunpilaren (van de ekklesia) mij de broederhand.

Niets aan de hand, geen conflictstof meer: de Joden blijven Joden, de *gojiem* blijven *gojiem*, maar horen er helemaal bij. Mooi allemaal. Te mooi om waar te zijn, zo zal onmiddellijk blijken. Wie verder leest in de brief aan de Galaten, komt in aanraking met een groot conflict, nog wel tussen Petrus en Paulus (Galaten 2:14-21).

Petrus bezoekt de ekklesia in Antiochië, waar Paulus op dat moment verblijft. Daar eet hij samen met de niet-Joden in de ekklesia, zoals was afgesproken: geen onderscheid meer tussen Jood en niet-Jood. Maar als enkele 'mensen van Jakobus' uit Jeruzalem zich aandienen, gaat Petrus van tafel en houdt zich afzijdig, 'uit vrees voor de mannen van de besnijdenis'. Het wordt ruzie tussen Petrus en Paulus.

Wat zegt dit voorval over het standpunt van Jakobus? Heeft hij tegen zijn zin ingestemd met de afspraak dat de *gojiem* in de gemeente niet worden besneden? Of is hij vooral gekant tegen tafelgemeenschap van Joden en niet-Joden, vanwege de voorschriften over kosjer eten?

Intussen heeft het er alle schijn van dat de relatie tussen Joden en niet-Joden in de Jezus-beweging tot diepgaander en langduriger conflicten aanleiding heeft gegeven, dan het boek Handelingen der Apostelen ons wil doen geloven. Maar Lukas, de schrijver van Handelingen, heeft nu eenmaal gekozen voor het harmoniemodel: hij schetst een rooskleuriger verleden dan historisch aannemelijk is. Hij schrijft in de taal van de hoop: zo zou het moeten zijn in de gemeente; alle tegenstellingen overwonnen, alle scheidsmuren afgebroken.

Een gekruisigde messias

Heel Paulus' verkondiging draait om 'Jezus Messias gekruisigd en uit de doden opgewekt'. Daarmee zegt Paulus: de dood als gevolg van meedogenloos

geweld, het voornaamste instrument van machtsuitoefening in handen van het Romeins imperium, heeft niet het laatste woord. Er is perspectief op een andere, nieuwe wereldorde, waarin de 'dood' ('moord en doodslag') niet meer heerst. Het bewijs? Jezus Messias die uit de doden is opgewekt. Men leze in dit verband 1 Korintiërs 1:23v:

*Wij roepen een gekruisigde messias uit,
voor Joden een schandaal, voor gojiem een dwaasheid,
maar voor de geroepenen,
voor Joden én Grieken,
de messias als kracht van God
en als wijsheid van God.*

Een gekruisigde messias kan geen messias zijn. Voor de Joden die een messiaanse verwachting koesterden, was de messias de bevrijder, een koninklijke gestalte die de overwinning zou behalen op vreemde overheersers en Israël zijn autonomie zou teruggeven. Een gekruisigde tot messias uitroepen is dan een schandaal en een dwaasheid. Paulus denkt daar anders over. Hij roemt de messias als 'kracht van God' en 'wijsheid van God'. De gekruisigde messias leeft, in zijn lichaam. Volgens Paulus is de ekklesia van Joden en *gojiem* samen 'het lichaam van de messias' (1 Korintiërs 12:12-31).

Paulus, de kosmopoliet, zocht de grenzen op van zijn Joodse traditie en overschreed de grenzen van het Joodse land. Hij was tot de bevinding gekomen: lokale messiaanse bewegingen mogen in Galilea, Judea of Jeruzalem iets teweeg brengen, op wereldniveau betekenen zij niets. Een tot een klein gebied beperkte opstand zal het imperium niet aan het wankelen brengen. Zie wat er gebeurd is met Jezus, aanvoerder van een lokale messiaanse beweging: ook hij is stukgelopen op het Romeinse staatsgeweld. Er is een andere strategie nodig om Rome op de knieën te dwingen. Voor Paulus ligt de kiem van bevrijding in het slechten van de scheidsmuur tussen Joden en niet-Joden. Die revolutie is mogelijk. Daarom zegt hij, aansluitend bij 'de openbaring van Jezus Messias', dat de messias is opgewekt uit de doden. Dat is hem 'geopenbaard', zoals hij beschrijft in een van zijn brieven – hij heeft het over zichzelf in de derde persoon (2 Korintiërs 12:2-4):

*Ik weet dat een mens in de messias
veertien jaar geleden
- of het in het lichaam was, weet ik niet;
of het buiten het lichaam was, ik weet het niet;
God weet het -
dat zo iemand werd meegevoerd tot in de derde hemel.
Ik weet dat zo'n mens
- of het in het lichaam was of los van het lichaam,
ik weet het niet,
God weet het -
dat hij werd meegevoerd naar het paradijs
en hij hoorde onzegbare woorden
die een mens niet mag spreken.*

Wat die onzegbare woorden zijn? Hebben ze betrekking op een nieuwe wereldorde die met de komst van de messias zal aanbreken? En zeggen ze: blij in vertrouwen volharden tot het zover is?

Anders gezegd: nieuw leven op een nieuwe aarde is niet ondenkbaar. Dat evangelie moet in heel het imperium worden uitgeroepen, in de oren van alle volkeren. Tot in Rome, het hart van het wereldrijk, waar beslist wordt over het wel en wee van alle onderworpen volkeren.

Paulus formeerde gemeenschappen van Joden en niet-Joden samen, op basis van volstreekte gelijkwaardigheid. Daarmee schiep hij een alternatief voor de sociale hiërarchie van de Romeinse imperiale wereldorde: alle scheidsmuren vallen weg, alle tegenstellingen worden opgeheven. Zoals hij schreef in zijn brief aan de Galaten (3:26-28):

*Allen zijt gij zonen-en-dochters van God
door het vertrouwen in Messias Jezus.
Want gij allen die in messias zijt gedoopt,
hebt u met messias bekleed.
Daarin is geen Jood of Griek meer,
geen slaaf of vrije,
geen mannelijk en vrouwelijk
want allen zijt gij een in Messias Jezus.*

Dat wil zeggen: het vraagstuk van de verschillende nationaliteiten is opgelost ('geen Jood of Griek meer'); het vraagstuk van de maatschappelijke klassen is opgelost ('geen slaaf of vrije'); en het vraagstuk van de geslachtelijke differentiatie is opgelost ('geen mannelijk en vrouwelijk') – alles wat onlosmakelijk deel uitmaakt van de 'oude schepping' die op het punt van verdwijnen staat.

Vanuit deze uitgangspunten gaf Paulus structuur aan gemeenschappen in sleutelsteden, metropolen in het oostelijk gebied rond de Middellandse Zee, zoals Tessalonika, Korinte en Efese – gemeenschappen die hij *ekklèsiai* noemde, 'weggeroepen'. Deze naamgeving verraadt Paulus' theopolitieke inzet: de Romeinse keizer, aangesproken als 'heer en redder' (heer der wereld en redder van de volkeren) werd geëerd en vereerd door de 'vergaderde gemeenschappen', *ekklèsiai*, van steden als Filippi, Korinte en Efese. Daar kreeg men als *euaggelion*, 'evangelie', 'goed nieuws' te horen hoe de keizer in heel de bewoonde wereld redding had gebracht en vrede gesticht – *Pax Romana*. Tegen dit religieus-politieke vertoon van de zijde der Romeinse wereldorde in proclameert Paulus een ander evangelie: Jezus Messias is de 'heer en redder' die het einde van Rome en het begin van een nieuwe, radicaal andere wereldorde inluidt.

Geen wonder dat Paulus zich de reputatie verwierf in Tessalonika en elders te hebben verkondigd, aldus het boek Handelingen der Apostelen, dat 'er een andere koning is, genaamd Jezus' en dat de *ekklèsiai* die deze opvatting onderschrijven, 'handelen in strijd met de decreten van de keizer' (Handelingen 17:7).

Maar dan moet die 'andere koning, genaamd Jezus' wel komen. Paulus was een apocalypticus, zoals vele Joden in zijn dagen, Jezus niet uitgezonderd, zoals beschreven in de evangeliën. Hij verwachtte niet alleen de 'komende wereld', de *olam haba* van zijn Joodse traditie, hij rekende erop dat die spoedig zou aanbreken. 'De tijd is kort' (1 Korintiërs 7:29), de geschiedenis van 'deze wereld' loopt op haar einde, vanuit de hemel geschiedt de revolutie: 'Op de stem van de hoofdbode en met de bazuin van God daalt de heer af uit de hemel' (1 Tessalonicenzen 4:16). De ekklesia moet daarop zijn voorbereid door in eigen gelederen alle scheidsmuren af te breken en een einde te maken aan alle maatschappelijke ongelijkheid: in de gemeente dus doet het

er niet toe of je Jood bent of Griek, daar is de slaaf niet onderhorig aan de vrije en de vrouw niet ondergeschikt aan de man. En ieder draagt bij aan het welzijn van de ekklesia door eigen talenten en *charismata* aan te wenden ten behoeve van allen (vgl. 1 Korintiërs 12), met als beslissende norm het betrachten van onderlinge solidariteit (Grieks: *agapè*; vgl. 1 Korintiërs 13).

Van oost naar west

Op zijn reizen bewoog Paulus zich van het Oosten naar het Westen. Als hij zijn brief aan de Romeinen schrijft, omstreeks het jaar 55, meent hij klaar te zijn met zijn werk in Klein-Azië en Griekenland; hij wil, via Rome als uitvalsbasis, naar Spanje (Romeinen 15:23v.28). Volgens het laatste hoofdstuk van het boek Handelingen der Apostelen is Paulus inderdaad in Rome aangekomen. Handelingen eindigt zo (28:30v):

*Hij bleef twee volle jaren in zijn eigen huurwoning
en ontving allen die tot hem kwamen.
Hij verkondigde het koninkrijk van God
en leerde over de heer, Jezus, de messias,
in alle vrijheid, zonder belemmering.*

Er staat niets over de dood van Paulus. Vrij algemeen wordt aangenomen dat hij in Rome gestorven is, onder keizer Nero, rond het jaar 64. Maar het eerste getuigenis daarover stamt uit het einde van de tweede eeuw en staat in de 'apocriefe' *Handelingen van Paulus en Thekla*. Een andere bron, uit de vierde eeuw, is de *Geschiedenis van de ekklesia* van Eusebius van Caesarea. Hij schrijft: 'Het was Nero [de keizer] die zich openlijk presenteerde als de voornaamste vijand van God; eerst begon hij met de moord op de apostelen. Men zegt dat Paulus tijdens Nero's bewind te Rome werd onthoofd en dat Petrus in diezelfde tijd werd gekruisigd' (*Geschiedenis van de ekklesia* 2.25.5). Men zegt. Zekerheid is er niet, ook al zijn er grote basilieken gebouwd boven de vermoedelijke graven van deze twee, Petrus en Paulus. In de eerste brief die op naam staat van Clemens, *episkopos*, 'toeziener' van de ekklesia in Rome tegen het einde van de eerste eeuw, staat over Paulus' levenseinde geschreven (*1 Clemens V, 6v*):

*Zeven maal in boeien geslagen,
verjaagd, gestenigd,
werd hij een verkondiger in oost en west
en ontving hij de ware roem voor zijn geloof.
Nadat hij de hele wereld de gerechtigheid had onderwezen
en hij de uiterste grens van het westen had bereikt
en getuigenis had afgelegd ten overstaan van de machthebbers,
nam hij afscheid van de wereld
en ging naar de heilige plaats.*

'De uiterste grens van het westen'. Zou Paulus toch vanuit Rome naar Spanje zijn gereisd, zoals zijn bedoeling was, en daar zijn gestorven? Als dat waar is, dan heeft hij zich vermoedelijk opgehouden in steden aan de Spaanse oostkust, waar synagogen waren, toen al.

Chronologie van Paulus' leven

Alle jaartallen zijn bij benadering.

omstreeks 15	geboren (in Tarsus of elders in Klein-Azië?)
30	kruisdood van Jezus
34	visioen van Paulus in of nabij Damascus
34-37	Paulus in Arabia (de woestijn) en Damascus
37	eerste bezoek aan de gezondenen in Jeruzalem
42-44	Paulus in Antiochië
45-48	eerste reis met Barnabas
48/49	vergadering in Jeruzalem
49-52	tweede reis – verblijf van anderhalf jaar in Korinte <i>eerste brief aan ekklesia van Tessalonika</i>
52-54	derde reis – verblijf van tweeënehalf jaar in Efeze <i>briefwisseling met de ekklesia van Korinte en die van Filippi</i> <i>brief aan Filemon</i>
winter 54/55	vervolg derde reis – Maedonië <i>afronding briefwisseling met Korinte en Filippi</i> drie maanden in Korinte <i>brief aan de Galaten</i> <i>brief aan de Romeinen</i>
55-56	reis naar Jeruzalem
56-58	gevangenschap in Caesarea
winter 58/59	reis naar Rome
59-61	gevangenschap in Rome
?	gestorven – vermoedelijk in Rome terechtgesteld onder keizer Nero

uit: Roodkoper, 13e jaargang, nummer 3 – juni 2009